

**Arkadiusz Bereza
Witold Okniński**

SĄDOWNICTWO SIEDLECKIE

Tradycje i współczesność

Oficyna

a Wolters Kluwer business

**Arkadiusz Bereza
Witold Okniński**

SĄDOWNICTWO SIEDLECKIE

Tradycje i współczesność

Publikacja dofinansowana przez:

- Radę Okręgowej Izby Radców Prawnych w Warszawie
- Radę Izby Notarialnej w Lublinie
- Okręgową Radę Adwokacką w Siedlcach

Recenzent:

Dr hab. Andrzej Wrzyszczy (UMCS w Lublinie, Akademia Podlaska w Siedlcach)

Wydawca:

Magdalena Przek

Redaktor prowadzący:

Adam Choiński

Opracowanie redakcyjne:

JustLuk

Skład i łamanie:

JustLuk Łukasz Drzewiecki

Na okładce:

Jeden z budynków kompleksu więziennego, dawniej siedziba sądu policji poprawczej i wydziału karnego Sądu Okręgowego w Siedlcach, stan obecny (fot. M. Zdrodowski)

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2010

ISBN 978-83-264-0207-4

Wydane przez:

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.

Redakcja Książek

01-231 Warszawa, ul. Płocka 5a

tel. (022) 535 80 00, (022) 535 82 00

31-156 Kraków, ul. Zacisze 7

tel. (012) 630 46 00

e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl

Księgarnia internetowa: www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

WYKAZ SKRÓTÓW	7
OD AUTORÓW	9
ROZDZIAŁ I WYMIAR SPRAWIEDLIWOŚCI W DAWNEJ POLSCE	11
ROZDZIAŁ II ZABÓR AUSTRIACKI (1795–1809)	19
ROZDZIAŁ III KSIĘSTWO WARSZAWSKIE (1810–1814)	23
ROZDZIAŁ IV KRÓLESTWO POLSKIE W DOBIE KONSTYTUCYJNEJ (1815–1830).....	41
ROZDZIAŁ V OKRES UNIFIKACJI USTROJOWEJ KRÓLESTWA POLSKIEGO Z CESARSTWEM ROSYJSKIM (1831–1876)	53
ROZDZIAŁ VI KRÓLESTWO POLSKIE PO REFORMIE SĄDOWEJ (1876–1915).....	67
ROZDZIAŁ VII U PROGU NIEPODLEGŁEJ POLSKI (1915–1918).....	103
ROZDZIAŁ VIII OKRES MIĘDZYWOJENNY (1918–1939).....	113

ROZDZIAŁ IX	
CZASY WOJNY I NIEMIECKIEJ OKUPACJI	155
 ROZDZIAŁ X	
PIERWSZE LATA POLSKI LUDOWEJ (1944–1950).....	171
 ROZDZIAŁ XI	
OKRES MIĘDZY JEDNĄ A DRUGĄ REFORMĄ SĄDOWĄ (1951–1975)	185
 ROZDZIAŁ XII	
EROZJA SYSTEMU WŁADZY POLSKIEJ RZECZPOSPOLITEJ LUDOWEJ (1975–1989)...	199
 ROZDZIAŁ XIII	
POLSKA PO OKRESIE PRZEŁOMU W ROKU 1989	215
 ANEKS.....	239
 BIBLIOGRAFIA	263
 O AUTORACH	279

WYKAZ SKRÓTÓW

AGAD	– Archiwum Główne Akt Dawnych
AMS	– Archiwum Ministerstwa Sprawiedliwości
APL	– Archiwum Państwowe w Lublinie
APS	– Archiwum Państwowe w Siedlcach
ASOS	– Archiwum Sądu Okręgowego w Siedlcach
ASRS	– Archiwum Sądu Rejonowego w Siedlcach
CNSOS	– Cesarsko-Niemiecki Sąd Okręgowy w Siedlcach
CPH	– Czasopismo Prawno-Historyczne
Dz.P.K.P.	– Dziennik Praw Księstwa Polskiego
Dz.P.K.W.	– Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego
Dz.Pr.P.P.	– Dziennik Praw Państwa Polskiego
GGW	– Generał Gubernator Warszawski
GSW	– Gazeta Sądowa Warszawska
KGL	– Kancelaria Gubernatora Lubelskiego
LGUdsWł	– Lubelski Gubernialny Urząd ds. Włościańskich
MS	– Minister Sprawiedliwości
PiP	– Państwo i Prawo
PKSG	– Pamiątna Książka Siedleckiej Gubernii
PKWN	– Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego
PKWSO	– Pamiętna Książka Warszawskiego Sądobnego Okręgu
SOS	– Sąd Okręgowy w Siedlcach
SUiRP	– Sobranije Uzakonienij i Rasporiazenij Prawitelstwa izdawajemoje pri Prawitelstwujuszczem Senatje
WIS	– Warszawska Izba Sądowa
ZNUJ	– Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego

OD AUTORÓW

Pomysł przygotowania książki o tradycjach sądownictwa siedleckiego to efekt, przynajmniej pośredni, sesji naukowej zorganizowanej przez Archiwum Państwowe w Siedlcach 25 kwietnia 2006 r. poświęconej instytucjom sądowym regionu siedleckiego na tle polskich instytucji sądowych od schyłku XVIII do początku XX w. Uczestnicy tej konferencji mieli okazję wysłuchać interesujących wykładów, w tym wystąpienia prof. Artura Korobowicza poświęconego historii Sądu Okręgowego w Siedlcach w latach 1876-1915. We wspomnianej sesji brał także udział dr Arkadiusz Bereza, autor świeżo wówczas wydanej pozycji *Lublin jako ośrodek sądownictwa*. To właśnie wtedy doszło do pierwszego spotkania współautorów niniejszej książki, a wiążąca decyzja o rozpoczęciu prac i zbieraniu materiałów zapadła na spotkaniu w Lublinie w lipcu 2006 r. Autorzy dokonali podziału zadań i przystąpili do pracy, a dzielącą ich odległość pomiędzy Lublinem a Siedlcami najczęściej pokonywali drogą telefoniczną lub wyznaczając na miejsce konsultacji Warszawę, Lublin lub Siedlce.

Z pewnością autorom książki nie przystoi recenzować własnej pracy, ale można chyba ujawnić, że towarzyszyła nam świadomość pracy od podstaw, a na pewnym etapie ubolewanie, iż podjęliśmy ją zbyt późno. Dotyczyło to zwłaszcza okresu międzywojennego, gdyż utraciliśmy bezpowrotnie możliwość konfrontacji naszych ustaleń z wiedzą osób, które uczestniczyły przy organizacji sądów siedleckich lub w nich pracowały w latach II Rzeczypospolitej. Gdyby tak jeszcze można było się cofnąć o 20 lub 30 lat, to z pewnością uniknęlibyśmy przypuszczeń lub stawiania hipotez w zakresie pewnych faktów, zaś wiele znaków zapytania stawianych przy oglądaniu starych fotografii przestałoby istnieć.

Książka w zamyśle autorów ma służyć poznaniu historii regionu, którego największym ośrodkiem administracyjnym i sądowym były i są nadal Siedlce. W roku 2010 przypadnie 200. rocznica powstania Trybunału Cywilnego w Siedlcach. Miejscowe tradycje wymiaru sprawiedliwości są zatem mocno zakorzenione, a tworzyli je przez lata i wieki ludzie, których warto przypomnieć, odkryć na nowo ich zasługi dla miasta

lub regionu albo choćby tylko wspomnieć, wymieniając imię, nazwisko i pełnioną funkcję. Książka o siedleckim sądownictwie jest też pracą o pewnej miejscowej grupie społecznej – o inteligencji, która nie tylko sprawowała wymiar sprawiedliwości, ale aktywnie uczestniczyła w życiu kulturalnym i oświatowym. W siedleckich organach wymiaru sprawiedliwości w okresie międzywojennym pracowali sędziowie i prokuratorzy, którzy swoje prawnicze kariery z powodzeniem kontynuowali w Warszawie, Krakowie lub Wilnie. Wskrzeszając ich pamięć, przypominamy o tradycjach miejscowych instytucji wymiaru sprawiedliwości, co w pewnym stopniu wpływa także na budowę powagi i autorytetu sądu w dzisiejszym społeczeństwie obywatelskim.

Dla autora zajmującego się historią siedleckiego sądownictwa od 1915 r. praca nad książką to niezwykle ciekawe spotkania z potomkami siedleckich sędziów i przywilej dostępu do rodzinnych pamiątek oraz domowych archiwów. To dzięki zaufaniu i otwartej postawie nowo poznanych osób możemy zaprezentować tak bogatą oprawę ilustracyjną. Dziękujemy wszystkim tym, którzy podzielili się własną wiedzą lub wskazali następne źródło informacji.

Obaj autorzy niezwykle wysoko cenią współpracę z Archiwum Państwowym w Siedlcach i Muzeum Regionalnym w Siedlcach. Duże znaczenia miała również pomoc uzyskana z siedleckiego Sądu Okręgowego oraz sądów rejonowych w Garwolinie, Mińsku Mazowieckim, Siedlcach, Sokołowie Podlaskim i Węgrowie.

Szczególne podziękowania składamy państwu: Danucie Antoszewskiej, Andrzejowi Baranieckiemu, Aleksandrowi Czarnockiemu, Marii Gromek-Mamcarz, Jerzemu Korzeniewskiemu, Jadwidze Knoll, Sławomirowi Kordaczukowi, Agacie Kowalewskiej, Zdzisławie Krusiewicz, Zofii Martyniuk, Radosławowi Oknińskiemu, Wandzie Oknińskiej, Jerzemu Płazewskiemu, Natalii Sikorskiej-Sielezniew, Arturowi Rogalskiemu, Danucie Sowińskiej, Markowi Szybie, Wandzie Tatarek, Kazimierze Wasilczyk, Zbigniewowi Wąsowskiemu, Grzegorzowi Welikowi, Wandzie Więch-Tchórzewskiej, Mirosławowi Zdrodowskiemu i Joannie Zielińskiej.

Lublin–Siedlce; 2 grudnia 2009 r.

ROZDZIAŁ I

WYMIAR SPRAWIEDLIWOŚCI W DAWNEJ POLSCE

Tereny w widłach Muchawki i Liwca, na których powstały Siedlce, leżały w północnej części ziemi łukowskiej. Stanowiły one teren pograniczny, niespokojny z uwagi na toczące się spory między Koroną, Litwą i Mazowszem.

Władzę w imieniu monarchy w ziemi łukowskiej sprawował kasztelan. Pierwsze wzmianki o istnieniu kasztelanii łukowskiej pochodzą z lat 1254–1258, lecz jej powstanie możemy z pewnością datować na okres wcześniejszy. Przez okres rozbicia dzielnicowego kasztelanii łukowska podlegała stolicy książęcej w Sandomierzu, stąd jej przynależność do województwa sandomierskiego w ramach jednoczącego się państwa polskiego na przełomie XIII i XIV w.

Kasztelan łukowski bronił ziemi przed ustawicznymi najazdami Litwinów, Jadźwingów i Prusów. Obok zadań militarnych pełnił funkcje sądowe. W imieniu księcia sprawował w grodzie jurysdykcję nad całą ludnością miejscową¹.

Pierwsze wiadomości na temat osady Siedlce (Szedlec, Siedlce) pochodzą z połowy wieku XV (dokument kardynała Zbigniewa Oleśnickiego z dnia 5 lutego 1448 r.), chociaż osadnictwo na tych terenach pochodzi już z okresu wczesnego średniowiecza². Drobne spory ludności

¹ W. Ćwik, J. Reder, *Lubelszczyzna. Dzieje rozwoju terytorialnego, podziałów administracyjnych i ustroju władz*, Lublin 1977, s. 17–18; R. Orłowski, J.R. Szaflik, *Dzieje miasta Łukowa*, Lublin 1962, s. 9–14; tenże, *Z przeszłości miasta Łukowa (w:) Z przeszłości ziemi łukowskiej. Materiały Sesji Naukowej poświęconej przeszłości miasta Łukowa i ziemi łukowskiej odbytej w dniu 28 września 1958 r.*, red. R. Orłowski, J.R. Szaflik, Lublin 1959, s. 15–17; M. Baliński, T. Lipiński, *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana*, t. II, cz. 2, Warszawa 1845, s. 1160; J.L. de Verdmont, *Krótką monografią wszystkich miast, miasteczek i osad w Królestwie Polskiem*, Warszawa 1902, s. 149.

² S. Litak, L. Müllerowa, *Osadnictwo ziemi łukowskiej w okresie przedrozbiorowym (w:) Z przeszłości ziemi łukowskiej...*, s. 49; U. Głowacka-Maksymiuk, *Właściciele Siedlec. Pruszyńscy, Siedleccy, Ołędzcy, Czartoryscy*, *Prace Archiwalno-Konserwatorskie na Terenie Województwa Siedleckiego* 1997, z. 10, s. 5.

z nowo lokowanej wsi Siedlce rozstrzygał sąd pana dominialnego, właściciela wsi. Założycielem jej w drugiej dekadzie XV w. był prawdopodobnie Jan Pruszyński. Na przełomie XV i XVI w. Siedlce przeszły w ręce możnego rodu Gniewoszków, który pochodził z Oleksowa leżącego w ziemi radomskiej. Jeden z jego przedstawicieli, Daniel Gniewosz herbu Rawicz, występuje w źródłach z roku 1503 jako Siedlecki, utożsamiając się z posiadanymi dobrami ziemskimi. Znaczenie wsi zaczęło szybko rosnąć po erygowaniu parafii w 1532 r., co wyeksponowało ją w dobrach kolejnego właściciela Stanisława Siedleckiego. Siedlce stały się główną osadą w kompleksie własnościowym rodu Siedleckich, prowadząc nie tylko do jego większej konsolidacji, ale i rozwoju dzięki korzystnemu położeniu na skrzyżowaniu szlaków komunikacyjnych³.

Ukoronowaniem starań właścicieli był przywilej lokacyjny Zygmunta Starego z 15 stycznia 1547 r. nadający Siedlcom (*Nova Siedlcz*) status miasta. Niestety oryginał przywileju ani pełny jego tekst nie zachował się do naszych czasów. Miasto zostało lokowane na części (zachodniej) gruntów wsi Siedlce, a jego organizacja oparta była na wzorcach prawa magdeburskiego. Pozostała część wsi (Stara Wieś) stała się z czasem przedmieściami Siedlec, a jej mieszkańcy sukcesywnie uzyskiwali obywatelstwo miejskie, zasilając niewielkie, liczące kilkuset mieszkańców miasto⁴.

Władzę sądową i administracyjną nad mieszkańcami sprawował w imieniu właściciela miasta wójt (*advocatus*). Powołano nowy sąd prawa niemieckiego złożony z miejscowego wójta i ławy miejskiej, który orzekał w sprawach cywilnych i karnych. Wyroki sądu wójtowsko-ławniczego nie były ostateczne. Z uwagi na prywatny charakter miasta najwyższym sędzią dla jego mieszkańców był właściciel Siedlec (ród Siedleckich, a od 1621 r. Olędzkich pieczętujących się także herbem Rawicz), urzędujący w wybudowanym nieopodal drewnianym dworze. Do niego przysługiwało odwołanie od sądu wójtowsko-ławniczego. Taka organizacja miasta nie przetrwała długo. Jeszcze przed 1580 r. pojawił się w nim burmistrz, a co za tym idzie rada miejska. Źródła historyczne przywołują kilka postaci piastujących ten urząd: Wawrzyniec Bojara (1620 r.), Jan Dębski (1693 r.), Stanisław Szczecina (1727 r.) czy Maciej Kaczorowski (1740 r.). Mimo wprowadzenia urzędu burmistrza nadal utrzymano sąd wójtowsko-ławniczy. Wskazują na to zachowane nazwiska wójtów siedleckich: Antoni Jabłoński (1693 r.), Paweł Bartnicki (1698–1710), Michałowski (1727 r.), Kazimierz Białostocki (1740 r.) czy Stefan Wakuliński (1755 r.). Brakuje natomiast informacji o działalności rady miejskiej jako

³ S. Litak, *Siedlce przed lokacją*, Roczniki Humanistyczne 1962, t. XI, z. 2, s. 153–156; U. Głowacka-Maksymiuk, *Właściciele Siedlec...*, s. 6–7.

⁴ A. Winter, *Dzieje Siedlec 1448–1918*, Warszawa 1969, s. 16–18, 24.

sądu wyższego, co było regułą w dużych miastach królewskich. Nie można wykluczyć, że rada miejska w Siedlcach z uwagi na wielkość miasta nie wypełniała poważniejszych funkcji jurysdykcyjnych (co potwierdzają przywileje z XVIII w.)⁵.

W mieście istniał również sąd cechowy kuśnierzy siedleckich (wzorowany na rozwiązaniach łukowskich). Do jego właściwości należały sprawy fałszowania wyrobów kuśnierskich, rozstrzyganie sporów pomiędzy czeladnikami oraz karanie za naruszenie zatwierdzonych przez króla artykułów cechowych. Od jego orzeczeń strony mogły się odwołać do „jurysdykcji miejskiej”. Potwierdza to przywilej Władysława IV Wazy wydany dnia 8 grudnia 1635 r. staraniem ówczesnych właścicieli miasta Tomasza i Krzysztofa Olędzkich. Akt ten potwierdzał prawa miasta z czasów jagiellońskich, a wydany został w miejsce dokumentów zniszczonych w czasie jednego z licznych pożarów nawiedzających miasto⁶.

Obok miasta Siedlce istniała nadal Stara Wieś, w której także funkcjonował sąd wójtowski. Było to rozwiązanie odbiegające od modelowej wsi, w której na czele sądu ławniczego stał sołtys sprawujący sądownictwo w imieniu właściciela. O odmiennym rozwiązaniu świadczą zachowane nazwiska wójtów Starej Wsi: Stanisława Maciuska (1580 r.) czy też Macieja Gończyka (1620 r.)⁷.

Miasto wraz z okolicznymi dobrami przeszło w 1668 r. w ręce Czartoryskich, których herb rodowy – Pogoń – stał się herbem miasta Siedlce. Michał Jerzy Czartoryski i Joanna Czartoryska z Olędzkich zadbali o rozwój miasta, znacznie podupadłego w okresie „potopu”. W dniu 20 sierpnia 1672 r. wydali przywilej potwierdzający wszystkie wcześniej nadane miastu prawa⁸. Niestety nie był pisany miastu spokojny rozwój demograficzny, gospodarczy i urbanistyczny. W 1693 r. nawiedził Siedlce wielki

⁵ Tamże, s. 21–22; Pamiątna Książka Siedleckiej Gubernii na 1879 god, s. 278; R. Niewiatowska, *Olędzcy herbu Rawicz, właściciele Siedlec w XVII wieku*, Szkice Podlaskie 2000, z. 8, s. 15–16, 20; A. Rogalski, *Dzieje najstarszych ksiąg miejskich Siedlec, Mokobód i Mordów na podstawie akt Konserwatora Hipotek i Komisji Hipotecznej Trybunału Cywilnego w Siedlcach* (w:) *Źródła do dziejów regionu. Materiały I Siedleckiej Sesji Archiwalno-Historycznej*, red. U. Głowacka-Maksymiuk i G. Welik, Siedlce 2002, s. 147–161.

⁶ Akt ten został ponownie powtórzony i potwierdzony w przywileju Augusta III Sasa z dnia 10 grudnia 1746 r. – zob. niżej.

⁷ M. Plewczyński, *W Rzeczypospolitej Obojga Narodów* (w:) *Siedlce 1448–1995*, Pruszków 1996, s. 28, 36; A. Winter, *Dzieje Siedlec...*, s. 40; PKSG na 1879 god, s. 277; W. Więch-Tchórzewska, *Przywileje dla miasta Siedlce*, Prace Archiwalno-Konserwatorskie na Terenie Województwa Siedleckiego 2004, z. 14, s. 126.

⁸ W. Więch-Tchórzewska, *Herb miasta Siedlce*, Szkice Podlaskie 1996, nr 5, s. 8; U. Głowacka-Maksymiuk, *Właściciele Siedlec...*, s. 11–12.

pożar, w którym spłonęła nie tylko jego drewniana zabudowa, lecz także wszystkie nadane wcześniej miastu przywileje. Dla poratowania miasta kolejny właściciel Kazimierz Czartoryski wydał dnia 1 sierpnia 1693 r. akt renowacyjny, w którym ponownie normował ustrój władz miejskich i obowiązujące w mieście prawa sądowe oraz potwierdził akt wydany w 1672 r. przez rodziców⁹.

Fot. 1. Przywilej dla Siedlec wydany przez Augusta III w 1746 r. (Archiwum Państwowe w Siedlcach)

Równocześnie czyniono starania o wydanie przywileju królewskiego. Jednak dopiero dnia 10 grudnia 1746 r. król August III na prośbę mieszczan i ówczesnego właściciela miasta podkanclerzego litewskiego Fryderyka Michała Czartoryskiego wydał przywilej potwierdzający dotychczasowe nadania poprzedników i ponownie nadał miastu „prawo niemieckie, magdeburskie, które zwie się chełmińskie”. Oznacza to zatwierdzenie organizacji miasta Siedlce według modelu chełmińskiego, co nie stało na przeszkodzie stosowaniu w granicach miasta prawa magdeburskiego w jednej z jego licznych wersji (chełmińskiej), obowiązującej w miastach polskich. Przywilej ten został potwierdzony aktem z dnia 6 maja 1779 r. przez ostatniego polskiego władcę Stanisława Augusta Poniatowskiego.

W świetle przywileju królewskiego sąd wójtowsko-ławniczy składał się z wybieranych z pospólstwa i z cechów sześciu dożywothnich ławników,

⁹ U. Głowacka-Maksymiuk, *Właściciele Siedlec...*, s. 12–14.

z wyłączeniem odstępców od religii rzymskokatolickiej. W składzie ławy nie mogło być więcej niż dwóch ławników powiązanych węzłem pokrewieństwa lub powinowactwa. Za wskazane uważano, na ile to było możliwe, aby kandydaci na ławników umieli czytać i pisać. Spośród tych sześciu ławników wybierano wójta, a także jego zastępcę – podwójciego. Kandydatów – w liczbie dwóch – na urząd wójta wybierał i przedstawiał dziedzicowi w dzień św. Piotra (22 lutego) *decemwirat*, to jest dziesięć osób z pospólstwa, powołanych wcześniej przez wójta i ławników. Z uwagi na charakter prywatny miasta kandydat na wójta musiał być zaaprobowany i zatwierdzony przywilejem wydanym przez właściciela miasta. Zasady obsadzania urzędu wójta określone w przywileju były przestrzegane w praktyce, a ostatnim wójtem Siedlec powołanym według tej procedury i zatwierdzonym przez księżnę Aleksandrę Ogińską był Mateusz Syroczyński.

Sąd wójtowsko-ławniczy miał pełną „(...) władzę wysłuchiwania, sądzenia rozstrzygania, orzekania, upominania, skazywania i karania”. Sprawy rozstrzygał na podstawie prawa magdeburskiego w składzie wójta (lub podwójciego) i trzech ławników. W czasie posiedzeń musiał być również obecny zaprzysiężony pisarz. Jurysdykcja sądu obejmowała sprawy cywilne i karne, w tym sprawy gardłowe. Właściwość sądu miejskiego obejmowała wszystkich mieszkańców miasta, a także wszystkie przestępstwa popełnione na terenie miasta przez chłopów z dóbr królewskich, duchownych i prywatnych. Jeżeli poważne przestępstwo popełnił na terenie miasta szlachcic lub żołnierz, to odpowiadał on przed sądem miejskim, jednakże według zasad określonych statutem toruńskim z 1521 r. Do sądu wójtowsko-ławniczego przysługiwało również odwołanie w sprawach cechowych, gdy wartość przedmiotu sporu przekraczała 15 grzywien.

Od sądu miejskiego przysługiwała apelacja do właściciela miasta w sprawach kryminalnych oraz cywilnych o wartości przedmiotu sporu przekraczającej 50 grzywien. Także skargi na wójtów (lub podwójciego) rozpoznawał według prawa magdeburskiego dziedzic lub działający w jego imieniu komisarz, ekonom lub plenipotent¹⁰.

Siedzibą władz miejskich był drewniany ratusz. Pierwszy drewniany ratusz siedlecki spłonął w wielkim pożarze miasta w roku 1693. W jego miejsce w 1697 r. (lub 1698) wybudowano nowy ratusz, na którego pierwszym piętrze po lewej stronie (od strony Węgrowa) znajdowała się izba sądowa. Nad nią wznosiła się kopiałka z dzwonkiem miejskim.

¹⁰ S. Ciara, *Przywilej króla Augusta III dla Siedlec*, Prace Archiwalno-Konserwatorskie na Terenie Województwa Siedleckiego 1977, s. 96–97, 110–114; A. Winter, *Dzieje Siedlec...*, s. 37–39; K. Trętowski, *Opis miasta Siedlce 1863 r.* (z rękopisu przepisane w 1997 r.), fol.; W. Więch-Tchórzewska, *Przywilej dla miasta Siedlce...*, s. 125.

Miasto powoli podnosiło się z upadku dzięki staraniom Czartoryskich i z czasem stało się rezydencją magnacką. W latach 1766–1769 w miejsce drewnianego powstał nowy, jednopiętrowy ratusz murowany z podobnym usytuowaniem pomieszczenia do celów sądowych. Stanowił on jedną z nielicznych budowli murowanych, gdyż Siedlce były wtedy miastem niemal w całości zbudowanym z drewna. Był to początek złotego okresu rozwoju Siedlec w czasach księżnej Aleksandry Ogińskiej (z domu Czartoryskiej), która od połowy lat 70. XVIII w. uczyniła z miasta swoją rezydencję, z nową okazałą siedzibą godną rodu książęcego. Dzięki niej nastąpił szybki rozwój urbanistyczny Siedlec, pojawiły się okazałe budowle murowane, pałac księżnej zaś stał się ośrodkiem życia kulturalnego i towarzyskiego¹¹.

Zamieszkująca w okolicy szlachta oraz właściciele Siedlec podlegali sądom stanowym, które na przełomie XIV i XV w. przejęły jurysdykcję kasztelańską. Był to łukowski sąd ziemski i sąd grodzki starosty łukowskiego. Funkcjonował także łukowski sąd podkomorski, który rozstrzygał spory graniczne szlachty. Sądy te miały różną właściwość rzeczową, tzn. do ich jurysdykcji należały różne kategorie sporów i spraw. Swoją właściwością terytorialną obejmowały ziemię łukowską (*terra lucoviensis*), co odpowiadało granicom dotychczasowej kasztelani. W następstwie tego procesu oraz pojawiających się powszechnie immunitetów kasztelania łukowska zanikła w pierwszej połowie XV w.¹²

Sąd ziemski zbierał się na rokach sądowych w Łukowie i rozstrzygał – przede wszystkim – spory cywilne szlachty osiadłej. Na czele sądu ziemskiego stał sędzia ziemski, a w jego skład wchodził podsędek i pisarz. Urząd łukowskiego sędziego ziemskiego piastowali m.in. przedsta-

¹¹ C. Ostas, *Zabytki Siedlec* (w:) *Siedlce 1448–1995*, Pruszków 1996, s. 280, 287; A. Winter, *Dzieje Siedlec...*, s. 70–72; K. z Tańskich Hoffmanowa, *Wybór pism*, t. V, Wrocław 1833, s. 202–203; A. Rogalski, *Siedleckie kamienice w czasach Księstwa Warszawskiego*, Prace Archiwalno-Konserwatorskie 2008, z. 16, s. 181–196.

¹² W. Ćwik, J. Reder, *Lubelszczyzna. Dzieje rozwoju terytorialnego...*, s. 20; R. Orłowski, J.R. Szaflik, *Dzieje miasta...*, s. 17; J.S. Maciejewski, *Łuków, miasto powiatowe w woj. lubelskim*, Łuków 1930, s. 37; G. Welik, *Miejsce Łukowa i Ziemi Łukowskiej w podziałach administracyjnych kraju w XIII–XX w.*, *Zeszyty Łukowskie* 2006, nr 16, s. 3. Kasztelanie łukowską restaurowano konstytucją sejmową roku 1775, co jednak nie miało żadnego znaczenia dla organizacji sądownictwa, *Volamina Legum*, t. VIII, s. 112.

wiciele rodu Olędzkich: Wojciech (1641–1650) i dotychczasowy podsędek Andrzej (1658–1678)¹³.

Starosta łukowski sprawował jurysdykcję przy pomocy powołanych przez siebie urzędników. Byli to wchodzący w skład sądu grodzkiego: podstarości, sędzia grodzki, pisarz i regent. Wśród tych urzędników spotykamy także przedstawicieli rodu Olędzkich (sędzią grodzkim był w 1580 r. Stanisław, podstarościem w 1629 r. wspomniany wyżej Wojciech). Z czasem ustalił się zakres jurysdykcji sądu grodzkiego, która obejmowała wszystkie sprawy szlachty gołoty oraz sprawy karne szlachty osiadłej schwytej na gorącym uczynku i z zakresu tzw. czterech artykułów grodzkich (tj. podpalenie, zgwałcenie kobiety, najście na dom szlachcica i rabunek na drodze publicznej). Ponadto starosta przeprowadzał egzekucję wyroków wszystkich sądów szlacheckich na swoim terenie, o ile nie były one respektowane¹⁴. Urząd starosty piastował m.in. kasztelan krakowski, kanclerz wielki koronny Krzysztof Szydłowiecki, od 1548 r. (poczynając od Jana Mniszka) urząd ten znajdował się przez blisko 70 lat w rękach rodu Mniszków, a następnie od 1616 r. (od Erazma Domaszewskiego) z przerwami aż do 1688 r. pozostawał w rodzie Domaszewskich – przedstawicieli bogatej szlachty łukowskiej¹⁵.

Mimo zaniku kasztelanii Łuków stanowił nadal centrum życia politycznego szlachty z tych terenów jako stolica ziemi i siedziba nowych jurysdykcji sądowych. Tutaj odbywały się sejmiki elekcyjne dokonujące wyboru kandydatów na urzędy sądowe ziemskie (podkomorzego, sędziego ziemskiego, podsędkę i pisarza). Wszystkie inne sejmiki odbywały się w odległym Lublinie (do 1523 r. w Urzędowie), gdyż ziemia łukowska administracyjnie należała do utworzonego przez króla Kazimierza Jagiel-

¹³ R. Niewiatowska, *Olędzcy herbu Rawicz, właściciele Siedlec w XVII wieku*, Szkice Podlaskie 2000, z. 8, s. 10, 16, 21–22, 25, 29; A. Pawiński, *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. III, Małopolska, cz. III, Źródła dziejowe 1886, t. XIV, s. 408.

¹⁴ *Historia państwa i prawa Polski*, t. I, Do połowy XV wieku, red. J. Bardach, Warszawa 1964, s. 477–478; M. Borucki, *Temida staropolska*, Warszawa 1979, s. 19–20. Nie poruszam tutaj – z uwagi na zakres opracowania – zagadnień związanych z jurysdykcją dominialną starosty nad chłopami wsi królewskich starostwa łukowskiego.

¹⁵ Na marginesie należy stwierdzić, że tradycje te w rodzie Domaszewskich przetrwały po upadku dawnej Polski. Na stanowisku sędziego pokoju powiatu łukowskiego w czasach Księstwa Warszawskiego spotykamy ponownie przedstawiciela tego rodu Franciszka Domaszewskiego. J.R. Szaflik, *Stosunki gospodarczo-społeczne we wsiach starostwa łukowskiego w XVII wieku (w:) Z przeszłości ziemi łukowskiej...*, s. 54; M. Baliński, T. Lipiński, *Starożytna Polska pod względem historycznym...*, s. 1162, 1164.

łończyka w 1474 r. województwa lubelskiego. W poczcie posłów wybieranych z województwa lubelskiego na sejm walny znajdują się przedstawiciele szlachty ziemi łukowskiej piastujący tam urzędy sądowe: starosta Bartłomiej Kazanowski czy sędziowie ziemscy: Adam Zieliński, Marcin Leżeński, Stanisław Domaszewski z Widlic¹⁶.

Wyroki sądów szlacheckich były początkowo ostateczne, ale od 1523 r. w procesie ziemskim upowszechniła się instytucja apelacji. Był to skutek przeprowadzonej reformy procesu ziemskiego na mocy konstytucji sejmowej *Formula processus*. Pojawiła się więc potrzeba utworzenia stałego sądu wyższego, gdyż dotychczasowe próby reaktywowania sądów wiecowych czy powołania jednorazowych sądów ostatniej instancji (*ultimae instantiae*) nie zdały egzaminu. Najbardziej znanym odwoławczym sądem zbiorczym dla szlachty w latach 1574–1578 był sąd ostatniej instancji trzech województw: sandomierskiego, lubelskiego i podlaskiego. Ustalona organizacja i funkcjonowanie tego sądu wpłynęło na utworzenie nowego wyższego sądu szlacheckiego. W 1578 r. król Stefan Batory zrzekł się uprawnień najwyższego sędziego na rzecz szlachty, która mocą konstytucji sejmiku warszawskiego powołała do życia Trybunał Główny Koronny. Sprawy z sądów szlacheckich ziemi łukowskiej rozpoznawał Trybunał Koronny wiosną i latem w Lublinie, który stawał się wtedy stolicą „staropolskiej Temidy”¹⁷.

W dobie Sejmu Czteroletniego utworzono w grudniu 1789 r. komisję porządkową cywilno-wojskową w Łukowie, która sprawowała funkcje sądowe w okręgu obejmującym dawną ziemię łukowską. Jednocześnie Siedlce jako miasto prywatne nie podlegało regulacjom prawnym dotyczącym miast królewskich, a tym samym systemowi sądownictwa miejskiego w świetle ustawy o miastach królewskich z kwietnia 1791 r. W ostatnich latach istnienia Rzeczypospolitej szlacheckiej Siedlce stały się miejscem częstych przemarszów walczących wojsk, co odbiło się na stanie gospodarki miasta, które w wyniku III rozbioru Polski znalazło się w obrębie monarchii habsburskiej.

¹⁶ W. Śladkowski, *Udział szlachty łukowskiej w sejmiku lubelskim*; A. Kersten, *Ziemia łukowska w okresie potopu (w:) Z przeszłości ziemi łukowskiej...*, s. 125–128, 162; G. Welik, *Miejsce Łukowa...*, s. 4–5; I. Kaniewska, *Małopolska reprezentacja sejmowa za czasów Zygmunta Augusta 1548–1572*, ZNUJ CCCL, Prace Historyczne 1974, z. 48, , tabela 12 i 20.

¹⁷ W. Śladkowski, *Sąd „ultimae instantiae” trzech województw: sandomierskiego, lubelskiego i podlaskiego 1574–1577*, *Rocznik Lubelski*, t. III, Lublin 1960, s. 37–46; *Volumina Legum*, t. II, nr 962–968, 974, Petersburg 1859, s.182–185, 188.

ROZDZIAŁ II

ZABÓR AUSTRIACKI (1795–1809)

Po przejęciu całej Galicji Zachodniej pod zwierzchnictwo dworu wiedeńskiego na mocy patentu Franciszka II z dnia 21 marca 1796 r. natychmiast przystąpiono do reorganizacji administracyjnej ziem zagarniętych. Tereny te zostały podzielone – wzorem austriackim – na 12 okręgów zwanych cyrkulami, ze starostami na czele. Jednym z nowych cyrkulów był cyrkul siedlecki obejmujący część dawnej ziemi łukowskiej, drohiczyńskiej i liwskiej. Staroście cyrkularnemu w Siedlcach tymczasowo podporządkowano także sąsiadujący z nim od północnego zachodu cyrkul miński, który dochodził aż na przedpola Warszawy.

Nowe urzędy cyrkularne starano się umieszczać w miastach rządowych. Siedlce jako miasto prywatne były jednym z wyjątków (podobnie jak Biała i Radzyń), a zawdzięczały to centralnemu położeniu w nowym cyrkule i niezłym możliwościom lokalowym po licznych pracach urbanistycznych przeprowadzonych w drugiej połowie XVIII w. Siedzibą starosty cyrkularnego od 1796 r. (lub od 1798) został opuszczony już wtedy pałac księżnej Aleksandry Ogińskiej. Tym samym po raz pierwszy (nie licząc krótkiego epizodu w czasie powstania kościuszkowskiego, gdy funkcjonował tutaj najniższy organ administracji – dozór) miasto stało się siedzibą władz państwowych¹.

Z czasem dokonano następnych zmian w podziale administracyjnym tych terenów, w efekcie których w listopadzie 1803 r. powiększono cyrkul siedlecki, przyłączając do niego sąsiadujące tereny planowanego cyrkulu w Wiązownej i części zlikwidowanego cyrkulu radzyńskiego. Tak duży cyrkul siedlecki został wiosną 1804 r. podzielony na 3 okręgi (*Kreise*) z komisarzami okręgowymi (*Kreiskommisare*) w Siedlcach, Garwolinie i Stanisławowie. Ciekawostką jest, że w tytulaturze cesarzy austria-

¹ B. Łoziński, *Z czasów nowicjatu administracyjnego Galicji*, *Kwartalnik Historyczny* 1907, R. 21, s. 431; T. Mencil, *Galicja Zachodnia 1795–1809. Studium z dziejów ziem polskich zaboru austriackiego po III rozbiórze*, Lublin 1976, s. 49, 137, 295; A. Winter, *Siedlce jako ośrodek administracyjny w XIX wieku*, *Szkice Podlaskie* 1963, s. 5; PKSG na 1879 god, s. 280.

ckich po 1806 r. widnieje księstwo lubelskie (obok krakowskiego, sandomierskiego i mazowieckiego), którego terytorium odpowiadało dwóm dużym cyrkułom: lubelskiemu i właśnie nowemu – siedleckiemu².

Niedługo po reorganizacji administracji rozpoczęto rozmowy z dziedzicami miasta dotyczące nabycia miasta przez władze austriackie. Dobra siedleckie zostały przejęte w drodze testamentu przez Izabellę i Adama Czartoryskich, którzy odstąpili je w zamian za inne dobra na Lubelszczyźnie. Ostatecznie w wyniku dobitego targu dnia 15 czerwca 1807 r. (zatwierdzonego dnia 23 lipca 1807 r.) Siedlce znalazły się rękach władz rządowych³.

W Siedlcach działał dotychczasowy sąd miejski z wójtem na czele. Niewiele się zmieniło w tym zakresie, w chwili gdy liczące ponad 2100 mieszkańców Siedlce uzyskały status miasta rządowego (skarbowego). Nie znajduję śladu zorganizowania wzorem miast skarbowych tzw. uregulowanego magistratu, w skład którego wchodziłi powoływani burmistrz, syndyk sprawujący wymiar sprawiedliwości w mieście i ławnicy (asesorowie).

Utrzymano nadal sądownictwo stanowe do rozpoznania spraw cywilnych. W październiku 1796 r. uruchomiono nowy lubelski sąd szlachecki (*Landrechte* lub *Fora Nobilium*), którego obsada składała się tylko w części z Polaków. Urzędował on w dawnej siedzibie Trybunału Koronnego, a w okresie jej remontu w gmachu dawnego pałacu popijarskiego (tzw. pałacu Olizara) w Lublinie. Podlegały mu sprawy cywilne szlachty i duchowieństwa z terenów po prawej stronie Wisły, w tym z cyrkułu siedleckiego⁴. Taka odległość do sądu budziła protesty szlachty zamieszkującej północną Lubelszczyznę. Domagano się utworzenia odrębnego sądu szlacheckiego w Łukowie albo Węgrowie, lecz postulaty te nie zostały zrealizowane. Pozostałe sprawy cywilne należały do sądów miejscowych, tj. sądów miejskich i sądów dominialnych znajdujących się w rękach justycjariuszy (w miejsce dawnych wójtów wiejskich). Wbrew obowiązującym przepisom nie wszyscy legitymowali się obligatoryjnym egzaminem z prawa, lecz władze austriackie starały się tego problemu

² W. Ćwik, J. Reder, *Lubelszczyzna. Dzieje rozwoju terytorialnego...*, s. 67–68; T. Mencil, *Galicja Zachodnia...*, s. 311.

³ Z. Kuligowski, *Kontrakt zamiany dóbr siedleckich za dobra rządowe w Lubelskiem pomiędzy książętami Czartoryskimi a rządem austriackim z 15 VI 1807 r.*, *Prace Archiwalno-Konserwatorskie* 1997, z. 10, s. 84–86.

⁴ W. Zieliński, *Opis Lublina*, Lublin 1876, s. 43; *Księga protokołów Towarzystwa pod nazwą Muzeum Lubelskie, księga I 1915–1924* – protokół z dnia 10 kwietnia 1921 r., nfol.; J.J. Litauer, *Fragmenty z dziejów polskiego sądownictwa porzbirowego*, Warszawa 1915, s. 13; *Archiwum Muzeum Historii Miasta Lublina*,teczka nr 21, Wypis z rejestru nr 1159 z 10/23 czerwca 1914 r., k. 5–6v.

nie dostrzegać. W świetle danych z 1804 r. w cyrkule siedleckim było aż 7 justycjariuszy (najwięcej wśród cyrkulów na terenach dzisiejszej Lubelszczyzny), a każdy z nich sprawował jurysdykcję w okręgu liczącym przeważnie od 2000–3000 mieszkańców⁵. Wśród nich wymienić możemy mianowanego w 1806 r. justycjariusza dóbr kameralnych cyrkulu siedleckiego Aleksandra Tarnawskiego, pochodzącego z Galicji Wschodniej, późniejszego przedstawiciela palestry siedleckiej⁶.

Obok stanowego sądownictwa cywilnego powstało sądownictwo karne mające charakter powszechny. Od lipca 1797 r. powołano do życia sąd kryminalny w Lublinie, złożony z sędziego i dwóch (później pięciu) ławników. Orzekał on w sprawach występków popełnionych na terenie cyrkulów: lubelskiego, chełmskiego, siedleckiego i bialskiego. Sąd ten (podobnie jak inne sądy austriackie na Lubelszczyźnie) działał źle, a sędziowie w oczach społeczeństwa uchodzili za przekupnych. Instancją odwoławczą w sprawach cywilnych i karnych był Sąd (Trybunał) Apelacyjny Galicji Zachodniej w Krakowie. Trzecią instancją była Najwyższa Izba Sprawiedliwości, w okresie zaś przejściowym (1797–1802) Nadworna Kancelaria Galicyjska⁷.

Należy pamiętać, że tereny Galicji Zachodniej rząd austriacki traktował jako swoisty poligon doświadczalny dla stosowania nowego prawa w praktyce. Od 1798 r. wprowadzono na tych terenach kodeks zachodniogalicyski, który był podstawą ogłoszonego w 1811 r. ogólnoaustriackiego kodeksu cywilnego (ABGB). Podobnie sądy karne orzekały od 1797 r. na podstawie zachodniogalicyskiego kodeksu karnego (który zawierał także przepisy procedury karnej). Na podstawie tych doświadczeń i dalszych prac legislacyjnych doszło do wypracowania kodyfikacji karnej, tzw. Franciszkany ogłoszonej w 1803 r.

⁵ S. Grodziski, *Historia ustroju społeczno-politycznego Galicji 1772–1848*, Wrocław 1971, s. 198; T. Mencel, *Galicja Zachodnia...*, s. 105, 385–386, 388.

⁶ A. Rogalski, *Elita urzędnicza departamentu siedleckiego 1810–1815* (w:) *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich. Sympozjum Dziejów Biurokracji*, t. I, red. A. Górak, I. Łuć, D. Magier, Lublin–Siedlce 2008, s. 161.

⁷ T. Mencel, *Galicja Zachodnia...*, s. 386, 389; J.J. Litauer, *Fragmenty z dziejów polskiego...*, s. 15; A. Bereza, *Lublin jako ośrodek sądownictwa*, Lublin 2006, s. 34; A. Haraburda, *Poczta w Siedlcach 1817–1997, inwentaryzacja znaków pocztowych*, Siedlce 2009, s. 32.

ROZDZIAŁ III

KSIĘSTWO WARSZAWSKIE (1810–1814)

Po zwycięskiej wojnie Napoleona z Austrią w 1809 r. na mocy postanowień pokoju w Schönbrunn ziemie trzeciego zaboru austriackiego (Galicja Zachodnia) oraz cyrkuł zamojski zostały włączone do Księstwa Warszawskiego. Utworzone w czasie działań militarnych organy władzy tymczasowej zostały wkrótce zniesione przez króla Fryderyka Augusta, co prowadziło do zespolenia administracyjnego nowych terenów w ramach Księstwa Warszawskiego. Siedlce liczące wtedy ponad 2700 mieszkańców stały się w roku 1810 stolicą nowego departamentu siedleckiego, a tym samym siedzibą władz administracyjnych i sądów¹.

Podział dla celów sądowych odpowiadał podstawowemu podziałowi kraju na potrzeby administracji państwowej. Był to podział nowy, odbiegający od austriackiego podziału na cyrkuły czy dawnych granic z czasów Rzeczypospolitej Obojga Narodów. W skład departamentu wchodziły nie tylko dawne ziemie województwa lubelskiego, ale także fragmenty sandomierskiego, podlaskiego, mazowieckiego, ruskiego i brzesko-litewskiego. Jego granice były naturalne, oparte na biegu rzek czy wzdluż położenia bagien, a jedynie granica zachodnia, z departamentem warszawskim, była granicą sztuczną.

Nowe sądownictwo opierało się na konstytucyjnej zasadzie powszechności i oddzielenia – chociaż niekonsekwentnie – jurysdykcji cywilnej od karnej. Postanowienia te zostały rozwinięte w prowizorycznym rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 maja 1808 r. o organizacji sądownictwa cywilnego oraz paru tymczasowych instrukcjach ministerialnych zawierających przepisy przechodnie i regulacje

¹ Dekret z dnia 24 lutego 1810 r., *Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego*, t. II, s. 129–132; dekret z dnia 17 kwietnia 1810 r., *Dz.P.K.W.*, t. II, s. 143–144, 148; dekret z dnia 26 lipca 1810 r., *Dz.P.K.W.*, t. II, s. 292–293; K. Trętowski, *Opis miasta Siedlce...*, fol.; H. Grossman, *Struktura społeczna i gospodarcza Księstwa Warszawskiego*, Warszawa 1925, s. 105–106; *Kalendarzyk polityczny pijarski na rok 1812*, s. 299; J. Kazimierski, *Miasta i miasteczka na Podlasiu (1808–1914). Zabudowa – Ludność – Gospodarka*, Warszawa 1994, s. 270.

dotyczące sądów karnych. Ten tymczasowy stan rzeczy został *de facto* zaakceptowany dekretem królewskim z dnia 4 lipca 1808 r.²

Ukształtowana w zrębach organizacja sądownictwa cywilnego w Księstwie Warszawskim została także wprowadzona na terenach czterech przyłączonych departamentów pogalicyjskich (krakowskiego, lubelskiego, radomskiego i siedleckiego) na podstawie dekretu z dnia 6 czerwca 1810 r. Natomiast nowa organizacja sądownictwa karnego na tych terenach, wprowadzona na podstawie dekretu z dnia 26 lipca 1810 r., nieco odbiegała od dotychczasowej i stała się 2 lata później podstawą prawną funkcjonowania sądownictwa karnego w całym Księstwie Warszawskim³.

Najniższym sądem cywilnym był sąd pokoju powołany dla każdego z 9 powiatów departamentu siedleckiego (bialskiego, garwolińskiego, łosickiego, łukowskiego, radzyńskiego, węgrowskiego, włodawskiego, siedleckiego i żelechowskiego). W jego skład wchodził sędziowie pokoju, podsędek oraz pisarz, podpisa-

Fot. 2. Pieczęć wydziału spornego Sądu Pokoju powiatu siedleckiego z 1811 r. (Archiwum Państwowe w Siedlcach)

rze i regent. Do zadań sędziów pokoju należało jednanie stron (tzw. wydział pojednawczy sądu pokoju), sprawy opiekuńcze i przewodniczenie w tzw. radzie rodzinnej, podsędek zaś rozpatrywał spory cywilne (tzw. wydział sporny sądu pokoju) i zajmował się pozostałym zakresem jurysdykcji niespornej. Warto zaznaczyć, że podsędek był urzędem, którego nie przewidywała konstytucja Księstwa Warszawskiego, w działalności sędziów pokoju eksponowano zaś ich funkcję pojednawczą, co znajdowało odzwierciedlenie na łamach ówczesnej prasy. W uznaniu zasług na

² M. Kallas, *Konstytucja Księstwa Warszawskiego: jej powstanie, systematyka i główne instytucje w związku z normami szczegółowymi i praktyką*, Toruń 1970, s. 157; S. Zawadzki, *Prawo cywilne obowiązujące w Królestwie Polskim*, t. III, Warszawa 1863, s. 313 i n., 345 i n.; A. Heylman, *O sądownictwie w Królestwie Polskiem, wykład historyczny*, Warszawa 1834, s. 9–10, 71–72.

³ Dekret z dnia 6 czerwca 1810 r., Dz.P.K.W., t. II, s. 215 i dekret z dnia 26 lipca 1810 r., Dz.P.K.W., t. II, s. 292–293; A. Heylman, *O sądownictwie w Królestwie Polskiem...*, s. 20–21.

tym polu sędziowie pokoju otrzymywali od króla specjalny „medalion”⁴.

Sędzia pokoju wybierany był przez sejmik szlachecki, dekret królewski zaś był potwierdzeniem wyboru. Urząd ten – piastowany bezpłatnie – stanowił przejaw służby publicznej i patriotycznej. Bardzo rzadko stanowił stopień do dalszej kariery w sądownictwie. W każdym powiecie miało być 3 sędziów pokoju, którzy urzędować mieli na zmianę w kadencjach 4-miesięcznych. Kadencja trwała 6 lat, lecz co 2 lata jeden z sędziów pokoju miał ustępować. Warto zaznaczyć, że sędziowie pokoju w hierarchii urzędów sądowych stali wysoko, na równi z sędziami Sądu Apelacyjnego. Pozostali urzędnicy sądowi (podsędek, pisarz, podpisarz) pochodzili z nominacji i musieli posiadać – w przeciwieństwie do sędziego pokoju – pewne kwalifikacje. Była to konsekwencja wprowadzenia prawnego wymogu odpowiedniego przygotowania zawodowego dla osób zatrudnianych na stanowiskach w resorcie sprawiedliwości od dnia 1 września 1810 r. Termin ten został dla departamentów pogalicyjskich przesunięty o dalsze 2 lata. Oczywiście najwyższe wymagania stawiano wobec osób obejmujących stanowisko podsędka, gdyż na nim spoczywał główny ciężar wymiaru sprawiedliwości w sądzie pokoju. Rozpoznawał on sprawy o roszczenia osobiste i rzeczy ruchome o wartości do 160 zł, a ponadto (bez względu na wartość przedmiotu sporu) sprawy o szkody polne, z najmu pracy, z umowy najmu i dzierżawy nieruchomości oraz powództwa posesoryjne. Zastępczo funkcje sędziowskie w sądzie pokoju pełnił pisarz sądowy, stąd jego poważna pozycja w sądzie. Zresztą procedura francuska przewidywała jego obecność przy wszystkich czynnościach sędziego, w następstwie czego pisarz był wliczany nawet do składu orzekającego sądu⁵.

Właściwość miejscowa sądu pokoju w Siedlcach obejmowała cały powiat siedlecki, w którym zamieszkiwały w 1810 r. 5284 osoby. Sędziowie pokoju to przedstawiciele szlachty. Wybór nieszlachcica formalnie możliwy, oficjalnie był jednak niezalecany w dekreście królewskim

⁴ M. Kallas, *Konstytucja Księstwa Warszawskiego...*, s. 164. W departamencie siedleckim medalem „za największą liczbę pogodzonych stron” zostali odznaczeni sędziowie Komierowski i Damiński, Archiwum Główne Akt Dawnych, Rada Ministrów Księstwa Warszawskiego, 1810–1813, seria II, sygn. 94, s. 26.

⁵ Dekret z dnia 11 lipca 1809 r., Dz.P.K.W., t. 1, s. 293–312; A. Rosner, *Sędziowie i urzędnicy sądów pokoju w Księstwie Warszawskim*, *Przegląd Historyczny* 1988, t. LXXIX, z. 4, s. 660, 663; tenże, *Stare i nowe w organizacji i działalności sądów pokoju w Księstwie Warszawskim*, *Czasopismo Prawno-Historyczne* 1994, t. XLVI, z. 1–2, s. 70–72; M. Kallas, *Konstytucja Księstwa Warszawskiego...*, s. 158; W. Sobociński, *Historia ustroju i prawa Księstwa Warszawskiego*, Toruń 1964, s. 251.

z dnia 10 listopada 1808 r.⁶ Pierwszymi sędziami pokoju w sądzie pokoju powiatu siedleckiego byli: Ignacy Cieszkowski (w jego miejsce w 1811 r. pojawił się Teodor Potocki), Jan Kobyliński i Xawery Sawicki. Nowych sędziów pokoju w powiecie siedleckim król powołał dnia 29 stycznia 1812 r. w osobach dawnego łukowskiego pisarza ziemskiego z 1792 r. Edmunda Brzezińskiego, Kazimierza Rzewuskiego oraz Łukasza Krasuskiego⁷. Z uwagi na pozycję społeczną, jaką zajmowali, aktywność ich wykraczała poza zwykłe obowiązki sędziowskie. Uczestniczyli w charakterze radców w posiedzeniach powołanych wtedy organów quasi-przedstawicielskich – rady powiatu siedleckiego (Edmund Brzeziński) i rady departamentu siedleckiego (Łukasz Krasuski)⁸.

Sądem właściwym dla całego departamentu siedleckiego (którego zaludnienie w 1810 r. wynosiło 323 361 mieszkańców) w sprawach cywilnych niezastrzeżonych dla innych sądów był Trybunał Cywilny I Instancji. Był on również instancją apelacyjną od orzeczeń sądów pokoju, gdy wartość przedmiotu sporu przekraczała 80 zł. Trybunał Cywilny w Siedlcach orzekał także w sprawach handlowych. Dopiero w grudniu 1811 r. orzecznictwo w tych sprawach przejął specjalnie utworzony Trybunał Handlowy w Lublinie na czele z prezesem Jakubem Świderskim. Właściwość miejscowa nowego sądu obejmowała dwa departamenty: lubelski i siedlecki⁹.

Fot. 3. Pieczęć mniejsza Trybunału Cywilnego w Siedlcach z 1810 r. (Archiwum Państwowe w Siedlcach)

⁶ W. Sobociński, *Historia ustroju i prawa Księstwa...*, s. 241.

⁷ Dziennik praw dotyczący się nominacji urzędników, nr 10, s. 778; Kalendarzyk polityczny pijarski na rok 1812, s. 164; Kalendarzyk polityczny pijarski na rok 1813, s. 178; Kalendarzyk polityczny pijarski na rok 1814, s. 176; A. Winter, *Siedlce jako ośrodek...*, s. 7; Kalendarzyk krakowski 1812, s. 98.

⁸ AGAD, Rada Ministrów Księstwa Warszawskiego, 1810–1813, sygn. 86, seria II, s. 55, 79; Archiwum Państwowe w Siedlcach, Prefektura Departamentu Siedleckiego, sygn. 1, s. 4v.

⁹ W czasach Królestwa Polskiego Trybunał Handlowy w Lublinie został zniesiony, w następstwie czego Trybunał Cywilny I Instancji w Siedlcach ponownie rozpatrywał sprawy handlowe. W. Sobociński, *Historia ustroju i prawa Księstwa...*, s. 246–247; Kalendarzyk polityczny, chronologiczny i historyczny na rok pański 1811, Warszawa 1810, s. 128; A. Heylman, *Wykład historyczno-praktyczny porządku i postępowania wewnętrznego w Sądzie Apelacyjnym i Trybunałach cywil-*

Trybunał Cywilny w Siedlcach składał się z mianowanych przez króla: prezesa, 6 dożywotnich sędziów, pisarza, podpisarza oraz 3 asesorów. Podzielony był organizacyjnie na 2 wydziały. Sprawy rozpatrywał w kompletach 3-osobowych, którym przewodniczył prezes lub najstarszy (podług kolejności nominacji) sędzia. Zwykle w składzie orzekającym zasiadał także 1 asesor. Przy Trybunale urzędował, korzystając z jego aparatu kancelaryjnego, pochodzący z nominacji prokurator i jego zastępca – podprokurator. Stał on na „straży bezwzględnej wymiaru sprawiedliwości” i „czuwał nad rzeczywistym dobrem stron uprzywilejowanych lub widocznie zagrożonych”¹⁰.

Na czele Trybunału stał prezes, w przypadku wakatu lub nieobecności zastępował go sędzia prezydujący. Pierwszym prezesem był Floryan Wydźga, lecz już dnia 22 grudnia 1810 r. został mianowany sędzią Sądu Apelacyjnego. Jego następcą był Stanisław Jabłonowski (od dnia 28 lutego 1811 r.), lecz po roku urzędowania – podobnie jak jego poprzednik – otrzymał nominację (dnia 11 lutego 1812 r.) do Sądu Apelacyjnego. Na wakujące stanowisko powołanie otrzymał Jan Mioduski, lecz wkrótce faktyczne kierownictwo sądu znalazło się w rękach „miejsce prezesa zastępującego” Antoniego Rabińskiego.¹¹

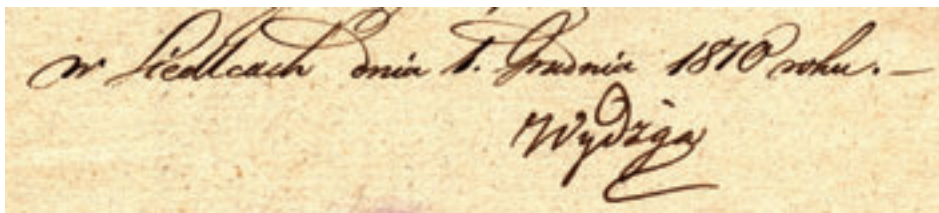

Fot. 4. Pieczęć wielka Trybunału Cywilnego w Siedlcach z 1811 r. (Archiwum Państwowe w Siedlcach)

ných Królestwa Polskiego, Warszawa 1835, s. 11–12, 83; *Dziennik Urzędowy Województwa Podlaskiego*, dodatek do nr 87 z dnia 9 sierpnia 1817 r.

¹⁰ Dekret z dnia 14 października 1811 r., *Dz.P.K.W.*, t. III, s. 407; *Dziennik praw* dotyczący się nominacji urzędników, nr 5, s. 410–412; A. Winter, *Siedlce jako ośrodek...*, s. 6; W. Sobociński, *Historia ustroju i prawa Księstwa...*, s. 252–253; A. Heylman, *Wykład historyczno-praktyczny porządku i postępowania wewnętrzne...*, s. 28, 30–31, 70–71, 108.

¹¹ *Dziennik praw* dotyczący się nominacji urzędników, nr 8, s. 530; *Kalendarzyk polityczny pijarski* na rok 1812, s. 112–113, 131; *Kalendarzyk polityczny pijarski* na rok 1813, s. 139; *Kalendarzyk polityczny pijarski* na rok 1814, s. 138; AGAD, Rada Ministrów Księstwa Warszawskiego, 1810–1813, sygn. 60, seria II, s. 134. Zwrócić należy uwagę, iż od 1812 r. w pozostałości aktowej Trybunału Cywilnego w Siedlcach obok pełniącego obowiązki prezesa Antoniego Rabińskiego, w charakterze sędziego prezydującego występują także inni sędziowie, np. Antoni Radomyski.

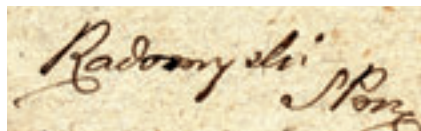
Fot. 5. Podpis Floriana Wydźgi, prezesa Trybunału Cywilnego w Siedlcach z 1810 r. (Archiwum Państwowe w Siedlcach)

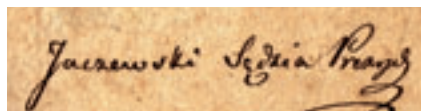
Fot. 6. Pieczęć monogramowa (parafa) Floriana Wydźgi, prezesa Trybunału Cywilnego w Siedlcach z 1810 r. (Archiwum Państwowe w Siedlcach)

Pierwszymi sędziami trybunalskimi byli: Antoni Radomyski (do 1813 r.), Antoni Rabiński, przedstawiciel rodu szlachty liwskiej o niezwykle długich tradycjach sędowniczych – Adam Jaczewski z Pniewnika, Michał Gaszyński, Jan Trzetrzewiński (w końcu 1812 r. translokowany z sędzią Trybunału Cywilnego w Krakowie – Antonim Sokołowskim) i Wawrzyniec Wysiekierski (do początku 1811 r.). W miejsce ostatniego pojawił się już w styczniu 1811 r. Antoni Mogilnicki, dotychczasowy asesor przy Trybunale Cywilnym w Radomiu.

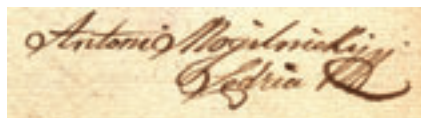
W Trybunale Cywilnym w Siedlcach orzekało również 3 asesorów: Jakub Doliwa Sępski, Wawrzyniec (Antoni) Lisiecki i Józef Mędrzecki. Etát ostatniego z nich nie wykazywał stabilności. Już we wrześniu 1810 r. pojawił się na nim Jan Dziewicki, który w kwietniu 1812 r. został podpisarzem w miejscowym Trybunale. Po nim orzekał Pogorzelski, lecz

Fot. 7. Podpis Antoniego Radomyskiego, sędziego Trybunału Cywilnego w Siedlcach z 1811 r. (Archiwum Państwowe w Siedlcach)

Fot. 8. Podpis Adama Jaczewskiego, sędziego Trybunału Cywilnego w Siedlcach z 1811 r. (Archiwum Państwowe w Siedlcach)

Fot. 9. Podpis Antoniego Lubicza Mogilnickiego, sędziego Trybunału Cywilnego w Siedlcach z 1815 r. (Archiwum Państwowe w Siedlcach)